

MODELE DE CONDUITĂ UMANĂ ÎN LITERATURA ROMÂNĂ VECHIE. UN POSIBIL SCENARIU DIDACTIC

Silviu MIHĂILĂ¹

Résumé

Notre étude se focalise sur la littérature roumaine ancienne afin de proposer des comportements humains exemplaires et de promouvoir dans la vie une série de valeurs morales et esthétiques comme l'amabilité, l'amour, le respect, l'honnêteté, la sagesse, la foi, etc. La littérature roumaine ancienne crée un conte de fée attrayant, plein de sagesse, au sein duquel les événements et les personnages reflètent la vie réelle.

Mots clés : littérature roumaine ancienne, valeurs morales et spirituelles, chroniques, humanité, foi, « kairos ».

Abstract

Our study focuses on old Romanian literature trying to propose specific exemplary human behaviors and promoting moral and aesthetic values in life: kindness, love, respect, honesty, wisdom, faith etc. Old Romanian literature creates a wise and attractive fairy tale in which the events and the characters are mirroring the real life.

Keywords: old Romanian literature, moral and spiritual values, chronicles, humaneness, faith, « kairos ».

I. Preliminarii

«**M**oartea lecturii » în rândul tinerilor este unul dintre clișeele cele mai des întâlnite în mass-media zilelor noastre. Se spune că nu se mai citește de plăcere și, mai ales, nu se mai citește literatură (română) veche. Prin urmare, miza cercetării noastre își propune o demonstrație menită să nege această « etichetă » lipsită de obiectivitate printr-o încercare de redescoperire a valorilor literaturii române vechi, apelând la câteva fragmente « celebre » de lectură parenetică aparținând unor autori precum: Miron Costin, Neagoe Basarab și Dimitrie Cantemir. Focusându-ne pe o lectură alegorică a acestor texte literare vechi (considerate « dificile », « ilizibile » și lipsite de « atracție » de către majoritatea cititorilor), lucrarea explorează o serie de strategii didactice de lectură, înțelegere și interpretare (cu accent pe cele trei axe : predare, învățare, evaluare) care vor configura o scară ierarhică a valorilor umane recognoscibile în textele alese. În definitiv, literatura română veche probează cu succes un univers ofertant și fascinant de valori morale și estetice care joacă un rol important în « devenirea » și șlefuirea caracterului uman și intelectual al oricărui cititor.

Nemulțumirea noastră în ceea ce privește sistemul de învățământ românesc constă, în primul rând, într-o prea mică importanță acordată rolului *modelelor* în viața tinerilor. Ceea ce scanda Cicero, cu mai bine de jumătate de veac înainte de

Hristos, și anume: « O tempora, o mores! » (« O timpuri, o moravuri! »), ne dă certitudinea că această afirmație se pliază perfect pe fundalul societății din zilele noastre. Trăim, prin urmare, într-o societate care « importă » legi, sisteme, proiecte, valori europene, dar, regretabil, își uită propriile valori și propriul specific național. Într-o societate postmodernă în care *modelul* etic, cultural, profesional, religios ș.a.m.d. este ales din lumea mondenă a *V.I.P.-urilor*, trăim un acut sentiment al neliniștii, senzația că ne aflăm într-un teren mișcător, nisipos: distincția *valoare – nonvaloare*, de multe ori, se realizează confuz, iar întoarcerea spre trecutul « glorios », din punct de vedere cultural vorbind, se diminuează treptat.

Așadar, propunem un *scenariu didactic* cu titlul ***Modele de conduită umană în literatura română veche*** desfășurat pe durata cel puțin a unui semestru școlar/ universitar și centrat pe « cărțile de înțelepciune din literatura română veche » pentru a readuce în discuție *cultul* pentru « valori » și pentru « modele », în măsura în care ele oferă tinerilor în special un punct de echilibru, de stabilitate pe «verticala» gândirii. Despre literatura română veche circulă două percepții superficiale în rândul elevilor/ studenților. Pe de-o parte, pentru un elev de liceu sau pentru un student, literatura română începe cu perioada pașoptistă; asistăm, așadar, la o reticență față de literatura română veche instituită, credem, în primul rând, de

« bariera » lingvistică: dificultatea cu care se citește un text de literatură veche « înăbușă » orice «apetit » de lectură. Pe de altă parte, orizontul tematic/narativ/axiologic al operelor din literatura română veche prezentat în manualele școlare este unul, de cele mai multe ori, restrictiv, adică redus la fragmente și evocări istorice. Cu toate acestea, avem convingerea că literatura română veche nu este doar atât. Prin acest *scenariu didactic*, ne dorim să o readucem în atenție dintr-o dublă perspectivă: a modelelor de înțelepciune promovate și pentru a le oferi tinerilor o viziune poliedrică asupra universului tematic/narativ al operelor de literatură română veche – semn că ea poate fi (și) captivantă, adică, convertită într-o « lectură de plăcere ».

II. Despre cărțile de înțelepciune în cultura română. Delimitări teoretice și metodologice

« Cărțile de înțelepciune » sunt considerate o categorie de scrieri de « raftul al doilea », acest lucru datorându-se lipsei de atenție ce li s-a acordat. Pentru Alexandru Duțu, ele reprezintă « o categorie de scrieri neglijată », deși se adresează unui public larg și se individualizează prin conținut și destinație:

această categorie bine definită de scrieri [...] tratează, sub forma preceptelor și a

exemplilor, problema comportării umane în vederea parcurgerii corecte a « căii vieții omenești ». [...] Categoria aceasta de cărți își dezvăluie însă individualitatea mai ales când investigația se concentrează asupra conținutului: în toate operele regăsim maxime, îndrumări și pilde, destinate să indice cititorilor norme și exemple de viață [...] Destinația specială a cărților analizate le separă de opere asemănătoare din cultura veche; « cărțile de înțelepciune » nu pot fi confundate nici cu cele produse ale fantaziei, destinate să satisfacă imaginația ascultătorilor, cum sunt cărțile populare, și nici cu lucrările de uz strict (cazani, cuvinte de învățătură), menite să explice textele sacre. « Cărțile de înțelepciune » înglobează un ansamblu de norme, culese din diverse texte (incluzând și pe cele sacre) și cu scop strict personal; ele sunt destinate meditației, iar cititorii lor au revenit deseori asupra textului pentru a afla « calea mântuirii » sau « calea îndeplinirii datoriilor obștești (Duțu, 1972 : 7).

Ne interesează « cărțile de înțelepciune » pentru că, în pofida atenției minimale ce li se acordă, de obicei, de către programa școlară, importanța lor este una exemplară: toate « concentrează » modele de conduită și valori umane – atât de necesare tinerilor, în special. Pe scurt, ne dorim prin acest *scenariu didactic* să câștigăm interesul elevilor pentru literatura română veche în general și pentru literatura *sapiențială* și *parenetică* în particular și să dezvoltăm valori și modele umane exemplare în armonie cu principiile etice și religioase. Prin urmare, centrăm demersul didactic pe 3 etape (cf. Alina Pamfil, 2006):

- *prelectura*;
- *înțelegerea și interpretarea textului prin lectură aprofundată*;
- *reflecția*.

1. **Prelectura**

O primă etapă se centrează pe familiarizarea elevilor cu « orizontul » literaturii române vechi. Deschiderea cadrului tematic se va realiza prin activități introductive menite să provoace interesul elevilor pentru noul curriculum. Mai întâi: prezentarea și comentarea a patru imagini reprezentative pentru literatura română veche: *Răstignirea* (Salvador Dali), *Sufletul* (asemănat cu o fântână, « pictat » de o tânără de 15 ani), *Desfrânata Lume sau Trupul și Omul Înțelept sau Sufletul* (gravură din *Divanul*, Iași, 1698) și *** – *Aspirația Înțeleptului spre absolut sau « prinderea de mână cu soarele »*. De asemenea, se va face apel la modalități de anticipare ale conținutului *scenariului didactic* ; elevii/ studenții vor fi puși în fața unor întrebări pentru a le stârni curiozitatea pentru teme dezbătute:

- *ce gânduri vă provoacă titlul sub auspiciile căruia vor sta discuțiile noastre din acest semestru: **Modele de conduită umană în literatura română veche?***
- *ce relație credeți că se poate stabili între titlul **Modele de conduită umană în literatura română veche** și viața reală?*

- *cunoscând titlurile cărților propuse spre lectură, ce subiecte credeți că tratează autorii?*

Tot într-o primă etapă, profesorul va trece la prezentarea « problematicii » cărților de înțelepciune din literatura română veche, astfel încât, va avea loc « familiarizarea » elevilor cu următoarea terminologie: *literatură sapiențială, literatură parenetică, « cărți de înțelepciune »*. Pentru a-și însuși într-un mod practic conceptele teoretice, elevilor li se vor putea pregăti fragmente (coppii-xerox) din diverse cărți de înțelepciune pentru a identifica – pe text – caracteristicile terminologiilor predate.

2. Înțelegerea și interpretarea textului

A doua etapă vizează *lectura* textelor: *Discursul lui Miron Costin cu ocazia Crăciunului 1676* de Miron Costin, *Învățăturile lui Neagoe Basarab către fiul său Theodosie*, *Divanul* de Dimitrie Cantemir și *Cărțile omului desăvârșit* de Baltasar Grăcian (lectură comparativă). În măsura timpului disponibil, profesorul va putea « lărgi » fragmentele propuse spre comprehensiune și, implicit, spre interpretare. Pentru exemplificare, am optat – în cazul de față – pentru patru fragmente.

2.1. Prima lectură

Textele se vor citi acasă. Pentru *Discursul lui Miron Costin cu ocazia Crăciunului*, profesorul va folosi « harta lecturii » (Pamfil, 2006 : 213) ca strategie de urmărire a înțelegerii procesului lecturii. Activitatea poate fi deschisă printr-o invitație la lectură de tipul:

Lectura este o plimbare prin lumea textului. Citind, vă descoperiți, de fapt, pe voi înșivă și lumea în care trăiți. Notați, desenați ce vedeți, ce auziți, ce simțiți, de ce anume vă amintiți, ce anume v-a atras atenția, cu ce sunteți sau nu de acord etc. (Pamfil, idem).

În urma lecturii textului de Miron Costin, elevii/ studenții vor reprezenta – prin cuvânt, desen, idei – imaginile care i-au impresionat/le-au rămas întipărite în memorie, sentimentele și gândurile pe care le-a provocat lectura. Elevii/ Studenții își vor citi « notițele » și se vor evidenția asemănările și deosebirile existente între lecturile lor.

Pentru celelalte texte citite acasă, profesorul va adresa întrebări pentru a valoriza reacțiile, de tipul:

- *Care sunt impresiile de lectură? V-a plăcut textul? De ce da/nu?*
- *De ce (nu) vi s-a părut un text dificil?*
- *Care sunt întâmplările/evenimentele care v-au impresionat?*
- *Cum relaționați tematica textelor cu titlul **Modele de conduită umană în literatura română veche**?*

- *Cum a răspuns textul așteptărilor inițiale?*

În plus, odată cu această etapă, activitatea va urmări înscrierea operelor în orizontul creației autorului din punct de vedere tematic, biografic, dar și în perioada căreia îi aparține din punct de vedere istoric și estetic. Explicarea nu va exclude nici «contextualizarea genetică » (Cornea, 2006 : 422) : pe parcursul a mai multor ore se va urmări relația « text-paratext » – atât de importantă pentru operele de literatură română veche: *cuvânt înainte, moto, titlu, subtitlu, ilustrație, studiu introductiv, prefață, «predoslovie către cititoriu»* ș.a.

De asemenea, profesorul va dori să cunoască « obstacolele » pe care elevii/ studenții le-au întâmpinat în urma parcurgerii textelor: dificultăți la nivel lingvistic, ș.a.m.d. El va clarifica aceste « probleme » de lectură și va putea chiar propune exerciții de transcriere a unor fragmente de text din limba veche în limba standard. Pentru a face activitatea cel puțin plăcută, exercițiile de transcriere le-am gândit în felul următor: se vor forma patru-cinci grupe, însă, până la munca în echipe, se va lucra individual. Fiecare elev/ student va realiza transcrierea fragmentului care va fi citită, ulterior, de către membrii grupei. La final, fiecare grupă va opta pentru cea mai bună traducere care va fi citită de către un reprezentant în fața clasei. Elevii/ Studenții pot lucra cu dicționarul de arhaisme, iar această activitate poate constitui și o formă de evaluare secvențială.

2.2. Comprehensiunea

Se va urmări înțelegerea globală a textelor citite printr-o activitate de «reconstituire » a secvențelor narrative. Se va stabili un dialog între profesor și elev/ student care va urmări aprofundarea fiecărei secvențe din perspectiva conținutului. Vor fi formulate întrebări de genul : « Ce prezintă primul capitol al operei? » ș.a.m.d.

Apoi, se va realiza relectura de către elevi/ studenți pe fragmente, urmată de explicarea unităților lexicale necunoscute. Discuția se va concentra asupra fragmentelor care vor fi valorificate și în etapa de interpretare. Profesorul va adresa următoarele întrebări pentru a se asigura că înțelegerea « literală » a textelor s-a produs:

2.2.1. Statuia lui Memnon

(în Discursul lui Miron Costin...)

Unde apare statuia lui Memnon?

Care este sursa de inspirație a lui Miron Costin?

Despre ce vorbește discursul lui Miron Costin?

Cine este Memnon?

Cine este Aurora?

Cine îl omoară pe Memnon?

Ce hotărăște Aurora să facă cu trupul neînsuflețit al fiului ei?

Care sunt caracteristicile statuii?

Răspunsurile la aceste întrebări pot fi redată într-o frază mai amplă: *Statuia lui Memnon* apare într-unul din discursurile lui Miron Costin (1965) adresat domnitorului Moldovei cu ocazia Crăciunului 1676. Sursa autorului e Tacitus (*Anale*, 2,61). Discursul vorbește despre « omul de omenie »:

Pentru Miron Costin, „omenie” a demonstrat piatra unei statui reprezentându-l pe Memnon. Memnon – fiul Aurorei (zeița dimineții) – este ucis de Ahile la Troia. Mama sa îi ia trupul și-l roagă pe Zeus să-l veșnicească, iar acesta din urmă îl transformă într-o statuie. Prin atingerea statuii de către primele raze ale soarelui, aceasta imita un sunet ca de om viu. Astfel, Memnon îi răspunde mamei sale în fiecare dimineață (Curticăpeanu, 2005/2006).

2.2.2. *Gripsorul (Stratocamilul)*

(în *Învățăturile lui Neagoe Basarab...*)

Unde apare gripsorul sau stratocamilul?

Ce este gripsorul sau stratocamilul?

Ce fel de personaj este (la nivelul clasificării)?

Prin ce se deosebește clocitul gripsorului față de al altor păsări?

Cu ce este asociată această narațiune?

Răspunsurile la aceste întrebări pot fi redată într-o frază mai amplă: *Gripsorul (stratocamilul)* este un personaj animalier, episodic (« o pasăre mare și mai meșteră decât toate păsările ») despre care aflăm în *Învățăturile lui Neagoe Basarab către fiul său Theodosie* (2003: 165-166”) că

nu clocește ouăle în mod obișnuit, ci le bagă în apă și le încălzește cu ochii și cu mintea, veghind asupra lor pentru ca nu cumva să vină aspida (o specie de șarpe). Neagoe Basarab ne spune că tot așa și creștinul nu trebuie să se abată de la rugăciune, căci vine diavolul... (Curticăpeanu, 2005/2006).

2.2.3. Kairosul

(în Divanul și Cărțile omului desăvârșit, lectură comparativă)

- *La o lectură în « oglindă », care sunt « locurile comune » în ceea ce privește cele două opere?*

R: **Înțeleptul** din Divanul poate fi regăsit în statutul « omului desăvârșit » din opera lui Baltasar Graciàn (1994).

- *Cu cine asociază Baltasar Graciàn « omul desăvârșit »?*

R: Baltasar Graciàn asociază « omul desăvârșit » cu « omul kairotic » și de aici, asocierea **înțeleptului** cu « omul kairotic ».

- *Ce se înțelege prin « kairos » ?*

R: Prin cuvântul grecesc « kairos » înțelegem un

*moment oportun, prielnic, benefic. Punctul de plecare al acestui termen se află în **Etica Nicomahică** scrisă de Aristotel, operă în care se pune accent pe actele omului. Actele specifice omului sunt cele care se conformează rațiunii: binele (actul specific) și răul. Binele exprimat în categoria timpului este momentul oportun, de grație (Curticăpeanu, ibidem).*

- *Ce semnifică « omul kairotic » la Baltasar Graciàn, dar la Dimitrie Cantemir?*

R: Sorin Mărculescu surprinde, în detaliu, semnificația « kairosului » în prefața operei lui Baltasar Graciàn (1994), *Cărțile omului desăvârșit*. Omul kairotic este omul care profită de ocazie, în termenii lui Andrei Pleșu, este atent la « ofertele de destin » :

*Ocazia trebuie prinsă/înățăată, nu trebuie scăpată, pentru că odată ce trece de tine nu o mai poți prinde. În literatura română, simbolistica kairosului apare în **Divanul** lui Dimitrie Cantemir într-o viziune diferită. Dacă la Baltasar Graciàn accentul cade pe înățăarea clipei/a prilejului, la Dimitrie Cantemir, semnificația ține de exigența cumpânirii, omul kairotic este individul care găsește calea de mijloc, această cale de cumpânire, de încadrare și de stăpânire a realității (Curticăpeanu, ibidem).*

2.3. Interpretarea

Plecând de la premisa că s-a realizat comprehensiunea textelor, profesorul va propune următoarele întrebări în relație cu textul literar care vor urmări: compararea viziunii despre lume sau despre condiția umană, valori și modele reflectate în textele analizate:

- *Cum interpretați afirmația lui Miron Costin: « până și piatra glăsuiește »?*
- *Ce lecție oferă statuia lui Memnon?*

R: « Dacă până și piatra glăsuiește, se exprimă Miron Costin, cu atât mai

mult noi, oamenii, suntem datori cu omenia » (Curticăpeanu, *ibidem*).
Statuia lui Memnon întruchipează « lecția de omenie ». :

- *Ce relație se stabilește între **gripsor** și **creștin**?*
- *Ce lecție oferă **gripsorul**?*

R: Selon Curticăpeanu (*ibidem*) :

Așa cum gripsorul realizează un clocit fabulos, prin puterea minții și a ochilor, tot așa și rugăciunea creștinului trebuie să fie făcută cu sufletul curat, cu mintea și cu ochii spre cele cerești pentru a fi cu adevărat primită.

Gripsorul întruchipează modelul « omului religios » și lecția « rugăciunii curate ».

- *Cum se definește « omul kairotic » din perspectiva » înțeleptului » și a « omului desăvârșit »?*
- *Ce lecție oferă « omul kairotic »?*

R: Omul kairotic propune « o ordine pe care o respectă, are o măsură justă, un punct de echilibru și o judecată dreaptă » (*ibidem*).

« Omul kairotic » oferă lecția » est modus in rebus » și întruchipează tipologia *discernătorului*, a » omului buneii alegeri».

Strategia de interpretare o vedem prelungită prin secvențe ce vizează, în termenii lui R. Scholes, producere de « text împotriva textului » (Pamfil, 2006 : 149). Asemenea activități credem că au un dublu rol în ceea ce privește tematica scenariului didactic: oferă o mai bună « apropiere » de textele studiate, și, în același timp, diversifică procedeele și metodele interpretative, încurajând dezvoltarea abilităților de exprimare orală, scrisă, dar și a creativității literare. Profesorul va propune următoarele demersuri interpretative, iar activitățile întreprinse de elevi/ studenți pot intra în evaluarea secvențială:

Ce credeți că îi răspunde statuia lui Memnon mamei în fiecare dimineață? Imaginați un dialog între mamă și fiu.

Dacă ați fi statuia lui Memnon pentru o zi, ce dialog ați purta cu zeița Aurora?

Imaginați-vă un dialog între un adolescent și statuia lui Memnon pe tema omeniei.

Scrieți ce gândește gripsorul sau aspida și nu spune.

Scrieți ceea ce credeți că cititorul gândește despre « omul înțelept ».

Imaginați-vă o întâlnire între « omul desăvârșit » și « înțelept » sau « lume ». Ce credeți că ar gândi fiecare despre celălalt?

3. **Reflecția :**

« Cărțile de înțelepciune » ca încercare de *ameliorare* a individului

Cunoștințele pe care elevii/ studenții le vor dobândi în urma parcurgerii acestui curriculum îi va ajuta în (re)evaluarea relațiilor de interdependență dintre

literatură și viață: *citesc pentru că mă văd, mă recunosc, mă regăsesc*.

Ca activitate finală cu rol de sintetizare și fixare a cunoștințelor dobândite în urma parcurgerii acestui curs/ seminar/ Curriculum la decizia școlii (CDS), propunem o dezbatere pe tema: « *Mai are vreun rost să citim literatură română veche?* ». Se vor forma două echipe: echipa cititorilor care optează pentru lecturile din cărțile de înțelepciune și echipa cititorilor care preferă alte lecturi. În primul rând, fiecare echipă va avea de întocmit un referat unde vor prezenta cât mai multe argumente pro sau contra lecturii cărților de înțelepciune din literatura română veche și pe care îl va susține oral. În al doilea rând, va avea loc *confruntarea*: fiecare echipă va adresa celeilalte un set de întrebări cu privire la întrebarea « de ce să mai citim sau de ce să nu mai citim literatură română veche? ». Juriul format din profesor și câte un reprezentant al fiecărei echipe va monitoriza întreaga dezbatere. Evaluărilor secvențiale li se vor adăuga o evaluare finală care va consta din două componente:

a) elevii/ studenții vor realiza un proiect (2-3 pagini):

« *Oamenii-cărții* ». Proiectul va avea ca punct de plecare vizionarea filmului *451 Fahrenheit*. Fiecare elev/ student va trebui să aleagă o carte – dintre cele studiate în cadrul cursului/ seminarului/ Curriculumului la decizia școlii (CDS) – care îl reprezintă, în care s-a regăsit și să argumenteze de ce consideră că acest text merită « să supraviețuiască ». Discursul argumentativ va fi însoțit și de interpretarea unei imagini pe care elevul o consideră reprezentativă pentru cartea aleasă.

b) nu în ultimul rând, va avea loc și o evaluare scrisă. Elevii/ Studenții vor răspunde la întrebarea: « care sunt cele trei imagini/sintagme/idei din textele studiate pe care le duceți cu voi mai departe? » Motivați.

Concluzii

Propunând diverse modele de înțelepciune, literatura română veche nu trebuie privită drept o valoare intrinsecă, închisă în interiorul propriei epoci, ci, ea rămâne un exemplu fecund pentru devenirea sapiențială și gnoseologică a întregii literaturi. *Înțeleptul* literaturii române vechi devine preocupat de cultivarea *omului lăuntric*, a

*unui tip uman complet, crescut într-o primă etapă la școala dificilă și primejdioasă a lumii amăgitoare, dar pregătit, într-a doua etapă, decisivă, pentru mântuirea eternă prin credință și viață religioasă [...] reliefuri sau înnobilări formează osatura unui tratat tipologic despre omul înzestrat cu puterea de a discerne, de a cumpăni și alege comportarea optimă într-o împrejurare socială dată, adică un tip uman înrudit cu francezul **honnête homme** (Mărculescu, în Graciàn, 1994 : 14).*

Références bibliographiques

1. BASARAB, Neagoe (2003), *Învățăturile lui Neagoe Basarab către fiul său Theodosie*, ediția a III-a, București-Chișinău : Editura Litera Internațional
2. CANTEMIR, Dimitrie (2004), *Divanul*, București-Chișinău : Editura Litera Internațional
3. CORNEA, Paul (2006), *Interpretare și raționalitate*, Iași : Editura Polirom
4. COSTIN, Miron (1965), *Opere*, ediție de P.P. Panaitescu, București: E.P.L
5. CURTICĂPEANU, Doina (2005/2006), *Curs de Literatură română veche*, Facultatea de Litere, Universitatea « Babeș-Bolyai », Cluj-Napoca, anul I, Română A, semestrul I
6. DUȚU, Alexandru (1972), *Cărțile de înțelepciune în cultura română*, București : Editura ARSR
7. GRACIĂN, Baltasar (1994), *Cărțile omului desăvârșit*, București: Editura Humanitas
8. MĂRCULESCU, Sorin (1994), « Notă liminară », în Baltasar Gracián, *Cărțile omului desăvârșit*, București : Editura Humanitas
9. PAMFIL, Alina (2006), *Limba și literatura română în gimnaziu (structuri didactice deschise)*, ediția a III-a, Pitești : Editura Paralela 45

Notes

[← 1]

Teaching assistant, Department of Modern Languages and Business Communication, ASE Bucharest